

Negativiteit in gezinsrelaties van adolescenten met en zonder externaliserend probleemgedrag

Veroni I. Eichelsheim, Kirsten L. Buist, Maja Deković, William L. Cook, Willeke Manders, Susan J.T. Branje, Tom Frijns, Pol A.C. Van Lier, Hans M. Koot en Wim Meeus

SAMENVATTING

Het doel van dit onderzoek was om vast te stellen of er verschillen zijn in patronen van negativiteit in gezinsrelaties tussen gezinnen met en zonder een adolescent die externaliserend probleemgedrag vertoont. We hebben een Social Relations Model-analyse gebruikt om negativiteit te meten op drie niveaus van gezinsfunctioneren. De steekproef bestond uit 120 problematische en 153 niet-problematische gezinnen (twee ouders, twee kinderen), die negativiteit in de relatie met elk ander gezinslid beoordeelden. Op basis van verschiltoetsing van ruwe dyadische scores zouden we geneigd zijn om verschillen tussen gezinnen toe te schrijven aan de specifieke relatie tussen twee personen. Ons onderzoek laat echter zien dat deze verschillen in werkelijkheid gebaseerd zijn op verschillen in kenmerken van een problematisch kind.

Inleiding

Sinds de introductie van Patterson's '*coercion model*' (Patterson, 1982) is er in onderzoek meer aandacht voor de bijdragen van zowel kind als ouder aan antisociaal of

---

Drs. V.I. Eichelsheim, dr. K.L. Buist, prof. dr. M. Deković & W. Manders werken aan de Utrecht University, Onderzoeksgroep Psychosociale Problemen in Context. E-mail: v.i.eichelsheim@uu.nl.

Dr. W.L. Cook, werkt bij het Center for Psychiatry Research, Maine Medical Center Research Institute, Portland, Maine, USA.

Dr. Susan J.T. Branje, T. Frijns & prof. dr. W.H.J. Meeus werken bij de Utrecht University, Onderzoeksgroep Adolescentie.

Prof. dr. P.A.C. Van Lier & prof. dr. H.M. Koot werken bij de VU University Amsterdam, Afdeling Ontwikkelingspsychologie.

Bewerkt naar aanleiding van een Engelstalig manuscript getiteld: 'Negativity in problematic and non-problematic families: A multigroup Social Relations Model Analysis with structured means'.

Noot van de auteurs: Bij dit onderzoek is gebruikgemaakt van data uit het RADAR-project. RADAR wordt financieel ondersteund door subsidies van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk onderzoek (NWO) (GB-MAGW 480-03-005), Stichting Achmea Slachtoffer en Samenleving (SASS), en verschillende andere subsidies van NWO, Vrije Universiteit Amsterdam en Universiteit Utrecht.

delinquent gedrag van het kind (Dishion & Patterson, 2006). Uit studies die zijn gedaan binnen deze stroming kan worden geconcludeerd dat processen van invloed in de ouder-kindrelatie grotendeels bidirectionele processen zijn, en dat kinderen dus ook een actieve invloed hebben op (het gedrag van) hun ouders (Pardini, 2008). Burt, Mague, Krueger en Iacono (2005) bijvoorbeeld onderzochten in een longitudinale studie bij tweelingen conflicten in de relaties tussen ouders en adolescenten met een opstandige gedragsstoornis en delinquente adolescenten. Zij constateerden dat de kenmerken van delinquente en opstandige adolescenten conflictgedrag aan ouders ontlokten, wat vervolgens het delinquente of opstandige gedrag versterkte.

Het doel van dit artikel is om vast te stellen of deze kindgestuurde processen wezenlijk anders zijn voor normaal functionerende kinderen dan voor kinderen met externaliserend probleemgedrag. Resultaat van verschillende onderzoeken lijkt erop te wijzen dat kinderen of adolescenten met externaliserend probleemgedrag mogelijk meer invloed op (het gedrag van) hun ouders uitoefenen dan andersom. Reeds twintig jaar geleden toonden Anderson, Lytton en Romney (1986) aan dat het gedrag van het kind medebepalend is voor de manier waarop opvoeders reageren. Ze vergeleken het gedrag van moeders van normale jongens en moeders van jongens die de diagnose gedragsstoornis hadden. Al deze moeders werden drie keer geobserveerd: tijdens het spelen met hun eigen zoon, tijdens het spelen met een onbekende jongen die een gedragsstoornis had, en tijdens het spelen met een onbekende jongen zonder gedragsstoornis. Alle moeders vertoonden meer negatieve interacties als ze aan het spelen waren met gedragsgestoorde jongens. De hoogste mate van negativiteit werd gevonden bij moeders van gedragsgestoorde jongens tijdens interacties met hun eigen kind. Echter, als deze moeders omgingen met een 'normale' jongen, was hun gedrag niet verschillend van het gedrag van moeders van die zonen. Dit wijst erop dat het gedrag van het kind een belangrijke rol speelt in het bepalen van ouderlijk gedrag. Resultaten van dezelfde strekking zijn gevonden in de recente studie van Burke, Pardini en Loeber (2008). In deze studie bleek het gedrag van kinderen met een Oppositioneel Opstandige Gedragsstoornis een betere voorspeller van ouderlijk gedrag (o.a. supervisie en streng straffen), dan omgekeerd het geval was. Larsson, Viding, Rijdsdijk en Plomin (2007) onderzochten de richting van het verband tussen ouderlijk negatief gedrag en antisociaal gedrag bij jonge kinderen. Ze vonden grote kindgestuurde effecten over een aantal jaar tijd, wat zou suggereren dat antisociaal gedrag van kinderen negatief gedrag van ouders kan ontlokken. Kortom, uit deze studies komt naar voren dat kinderen het gedrag van hun ouders lijken te beïnvloeden en dat het erop lijkt dat deze invloed van kind op ouder groter is als de kinderen afwijkend gedrag vertonen.

De focus van de hierboven besproken studies ligt echter, zoals bij veel studies naar gezinsrelaties het geval is, op een specifieke dyadische relatie binnen het gezinssysteem en meestal is het alleen de relatie tussen moeder en kind die bestudeerd wordt. Vanuit de gezinssysteemtheorie wordt juist benadrukt dat het belangrijk is om het gezin als een interacterend en dynamisch systeem te zien (Cox & Paley, 1997, 2003). Wat echter niet duidelijk wordt in deze studies is of de beschreven kindeffecten ook hun invloed hebben op andere relaties binnen het gezinssysteem (bijvoorbeeld op de relatie tussen broers en/of zussen, of op de huwelijksrelatie). We kunnen ons bijvoorbeeld afvragen of broers en zussen van adolescenten met externaliserende problema-

tiek de relaties met andere gezinsleden ook negatiever bestempelen. En, of ouders van adolescenten die externaliserende problematiek hebben hun huwelijksrelatie ook als meer negatief ervaren. Of, dat het gezin als geheel negatiever is in gezinnen van adolescenten met externaliserend probleemgedrag.

Een methodologisch instrument om gezinsrelaties op meerdere niveaus tegelijk te onderzoeken is het Social Relations Model (SRM; Cook & Dreyer, 1984; Kenny & La Voie, 1984; Warner, Kenny & Stoto, 1979). Het SRM is in staat om gezinsrelaties te onderzoeken op individueel, op dyadisch, en op groepsniveau. Dit model is oorspronkelijk ontwikkeld voor gebruik in de sociale psychologie om groepsprocessen te bestuderen (Warner e.a., 1979). Sinds die tijd is dit model ook vaker toegepast op gezinssystemen (zie voor een review: Eichelsheim, Deković, Buist & Cook, 2009).

Het SRM is gebaseerd op een 'volledig gezinsdesign', wat betekent dat observaties of vragenlijstcores worden gemeten voor elk gezinslid in relatie of interactie met elk ander gezinslid. Dit wordt ook wel een '*round robin design*' genoemd. Het SRM gaat ervan uit dat elke relationele construct score opgebouwd is uit vier soorten statistische variantie: een actoreffect, een partnereffect, een relatie-effect en een gezinseffect (Cook, 1994; Cook & Goldstein, 1993; Kashy & Kenny, 1990). Het *actoreffect* staat voor de algemene neiging van een persoon binnen het gezin om op een bepaalde manier te rapporteren over andere gezinsleden, het actoreffect kan dus worden gezien als een kenmerk van de persoon die de vragenlijsten over de andere gezinsleden invult. Het *partnereffect* verwijst naar hoe een gezinslid over het algemeen wordt beoordeeld door de andere gezinsleden, en is dus een kenmerk van de persoon waarover gerapporteerd wordt. Het *relatie-effect* verwijst naar de unieke aanpassing van twee personen binnen een bepaalde dyade binnen het gezin, en is dus een kenmerk van een specifieke relatie. Het *gezinseffect* reflecteert de kenmerken van het 'gemiddelde' gezinslid, of de kenmerken van het gezin als groep (Cook, 2001, 2005; Kenny & La Voie, 1984). Bijvoorbeeld, de score die ontstaat als vader over negativiteit in relatie met zijn kind rapporteert, bestaat uit het vader-actoreffect (vaders neiging om een bepaalde mate van negativiteit in relaties met alle anderen te ervaren), het kind-partnereffect (de mate waarin het kind over het algemeen op een bepaalde manier wordt ervaren door de andere gezinsleden), het vader-kindrelatie-effect (de unieke mate van negativiteit die vader in de relatie met dit kind ervaart), en het gezinseffect (het algehele gezinsklimaat ten aanzien van negativiteit).

Tot nu toe is het SRM vooral toegepast op gezinsdata van normaal functionerende gezinnen. Een recente overzichtsstudie van eerdere onderzoeken (Eichelsheim e.a., 2009) laat zien dat er algehele patronen te onderscheiden zijn in de uitkomsten van deze studies, ongeacht de steekproefgrootte van de studie, de leeftijd van de kinderen, of verscheidene andere studiekenmerken: individuele verschillen in affectieve gezinsrelaties worden met name verklaard door kenmerken van de persoon die rapporteert over de relatie (actoreffect) en door de unieke kenmerken van specifieke gezinsrelaties (relatie-effecten). In deze studie werd bovendien gevonden dat de varianties van het gezinseffect relatief klein waren, wat betekent dat er veel verschillen zijn *binnen* gezinnen (en dus weinig consistentie) wat betreft relatiekwaliteit, en/of weinig verschillen *tussen* gezinnen.

Een van de weinige studies waarbij het SRM wel op minder goed functionerende

gezinnen werd toegepast is die van Cook, Kenny en Goldstein (1991). Zij hebben onderzoek gedaan naar SRM patronen van negativiteit in gezinsrelaties bij gezinnen die klinische hulp hadden gezocht voor hun adolescent. Resultaten lieten zien dat de variantie in negativiteit in de moeder-kindrelatie voornamelijk te verklaren was uit de neiging van het kind om beoordelingen van negatief gedrag te ontlocken aan de gezinsleden (partnereffect van het kind). In deze studie werden de klinische gezinnen niet vergeleken met een controlegroep van normaal functionerende gezinnen, wat conclusies over verschillen tussen klinische en normaal functionerende gezinnen onmogelijk maakt.

Huidige studie

Het doel van het huidige onderzoek was om, door middel van het Social Relations Model, te onderzoeken of er verschillen zijn in de patronen van negativiteit in gezinsrelaties in gezinnen met en zonder adolescent die externaliserend probleemgedrag vertoont. In de studie van Cook e.a. (1991), maar ook in andere studies zijn aanwijzingen gevonden dat het voorkomen van negativiteit in gezinsrelaties van kinderen met afwijkend gedrag vaak een kindgestuurd proces is (Larsson e.a., 2007; Lytton, 1990a, 1990b, 2000). Deze resultaten kunnen echter als onvolledig worden gezien omdat in de meeste van deze studies niet duidelijk wordt in welke mate deze negativiteit kan worden toegeschreven aan (1) kenmerken van de persoon die rapporteert, (2) kenmerken van de persoon over wie gerapporteerd wordt, (3) kenmerken van de specifieke relatie, of aan (4) kenmerken van het gezin als geheel. Het gebruik van het SRM in het huidige onderzoek stelt ons in staat mogelijke verschillen tussen twee groepen gezinnen te onderzoeken op alle vier soorten kenmerken.

We verwachtten dat negativiteit in problematische gezinnen met name kindgestuurd is en dat problematische adolescenten (adolescenten met externaliserend probleemgedrag) meer negativiteit in gezinsrelaties ervaren, maar ook dat andere gezinsleden de relatie met deze adolescent als meer negatief bestempelen. Gebaseerd op de resultaten van verscheidene studies die de relatie tussen de ouder-kindrelatie en externaliserend probleemgedrag hebben onderzocht, verwachtten we ook dat verschillen tussen de groepen gezinnen het meest zichtbaar zijn in die relaties waarin de focusadolescent¹ een rol speelt (ofwel als beoordelaar, dan wel als beoordeelde). Ten slotte verwachtten we ook meer negativiteit op gezinsniveau te vinden in problematische gezinnen.

---

1. Met de focusadolescent wordt de adolescent bedoeld die in eerste instantie is benaderd voor het onderzoek via scholen. Later zijn ook de andere gezinsleden bij het onderzoek betrokken. We hebben de groepen gezinnen ook ingedeeld op basis van het probleemgedrag van deze focusadolescent.

Methode

Procedure en participanten

De steekproef bestond uit 497 Nederlandse adolescenten en hun gezinnen (beide ouders en een broer/zus) die deelnamen aan het RADAR-onderzoek, een onderzoek naar de ontwikkeling van adolescenten en hun relaties (Van Lier e.a., ongepubliceerd manuscript). In de eerste fase van RADAR werden jonge adolescenten geselecteerd door hun leerkrachten, met behulp van het Teacher Report Form (TRF). Adolescenten met gedragsproblemen, waarop de focus lag voor deze studie, werden met opzet oververtegenwoordigd in de steekproef. Gezinnen van deze adolescenten (beide ouders en een broer/zus) werden ook gevraagd om deel te nemen. Een getrainde interviewer bezocht de gezinnen thuis, en vragenlijsten werden door alle gezinsleden tegelijkertijd ingevuld.

Binnen deze steekproef onderscheiden we twee groepen van gezinnen, op basis van ouder- en adolescentrapportages op de agressie- en delinquentieschalen van de Child Behavior Checklist (CBCL) en de Youth Self Report (YSR; Achenbach, 1991). De problematische groep bestond uit 120 gezinnen waarvan de focusadolescent boven de klinische norm voor externaliserend gedrag scoorde op ofwel de CBCL ofwel de YSR. Uit de resterende steekproef, waarin alle focusadolescenten onder de klinische norm scoorden, werden *at random* gezinnen geselecteerd totdat een vergelijkbare steekproefgrootte was bereikt. De niet-problematische groep bestond uit 153 gezinnen waarvan de focusadolescent onder de subklinische norm scoorde op zowel de CBCL als de YSR. De gemiddelde leeftijd van de focusadolescent was 13.1 jaar (range 11.7–14.3 jaar) in de problematische groep, en 13.0 jaar (range 10.9–14.3 jaar) in de niet-problematische groep. De verdeling van geslacht en leeftijd verschilde niet significant tussen de groepen. De moeders waren gemiddeld 44.1 (range 35.3–58.8) en 47.2 (range 35.9–57.4) jaar oud in respectievelijk de problematische en de niet-problematische groep. Vaders waren gemiddeld 46.4 (range 3.3–63.8) en 47.2 (range 33.3–64.6) jaar oud in respectievelijk de problematische en de niet-problematische groep. Ook leeftijd van de ouders verschilde niet significant tussen de groepen. Hoewel broers en zussen in de problematische groep significant meer externaliserende problemen hadden in vergelijking met de niet-problematische groep (YSR- en CBCL-scores), scoorden alle broers en zussen in beide groepen ruim onder de norm op zowel de CBCL en de YSR. In beide groepen waren broers en zussen voornamelijk biologische broers en zussen (75% in de probleemgroep, 84% in de niet-problematische groep; verdeling verschilde niet significant tussen groepen).

Maten

Negativiteit in gezinsrelaties werd gemeten met de subschaal negatieve interactie van de Network of Relationship Inventory (NRI; Furman & Buhrmester, 1985). Deze schaal bestond uit 6 items die zowel vijandig gedrag als (de frequentie van) conflicten weergeven (bijv.: 'Hoe vaak maken jij en je moeder/vader/zus ruzie?') en werden beantwoord op een vijfpuntsschaal variërend tussen 'bijna niet' tot 'extreem vaak'. De betrouwbaarheid was voldoende voor alle respondenten in beide groepen (gemiddelde

$\alpha = .91$, range .82-.94). Elk gezinslid rapporteerde de negativiteit in de relatie met elk ander deelnemend gezinslid.

Analysestrategie

Eerst voerden we een ANOVA (variantieanalyse) uit om verschillen tussen groepen in de geobserveerde scores voor negativiteit aan te tonen. De resultaten van deze analyses zijn beperkt omdat ze niet kunnen aantonen of verschillen tussen groepen gerelateerd zijn aan verschillen in eigenschappen van de beoordelaar, de beoordeelde, het unieke niveau van negativiteit in de specifieke relatie, of dat de verschillen voornamelijk veroorzaakt worden door de negativiteit van het gezinsklimaat.

Om negativiteit in gezinsrelaties tegelijkertijd op het individuele, dyadische, en gezinsniveau te kunnen onderzoeken, is gebruikgemaakt van een analyse met het Social Relations Model (SRM). In standaard SRM-analyses, worden actor-, partner- en relatie-effecten en het gezinseffect gespecificeerd als latente variabelen in een confirmerende factoranalyse, bijvoorbeeld door gebruik te maken van Structural Equation Modeling (SEM). De geobserveerde variabelen (bijv. de scores gezinsleden op gezinsrelatieconstructen) worden gedwongen om op de latente variabelen te laden, en – in tegenstelling tot in standaard SEM-procedures – alle factorladingen worden vastgezet op 1. Hierdoor kan informatie worden verkregen over de hoeveelheid variantie die door de verschillende SRM-factoren (latente variabelen) wordt verklaard. Een SRM-effect is significant als de hoeveelheid verklaarde variantie significant verschilt van nul (Cook e.a., 1991). Om twee indicatoren te verkrijgen voor de SRM-relatie-effecten werd de schaal voor de analyses *at random* in twee gelijke delen verdeeld (zie voor procedure: Eichelsheim e.a., 2009). Het vierpersoons-SRM-model bestaat uit 24 geobserveerde variabelen (4 personen met elk 3 partners hebben 12 relaties, met voor elk 2 parallelle maten), and 21 latente variabelen (4 actoreffecten, 4 partnereffecten, 12 relatie-effecten, en 1 gezinseffect).

Traditionele SRM-analyses schatten variantie als uitkomstmaat. Deze variantieschattingen maken het mogelijk om te bepalen of er individuele verschillen zijn in de neiging van een persoon om gezinsleden als negatief te ervaren (actoreffect), de neiging van een persoon om als negatief ervaren te worden door gezinsleden (partnereffect), de specifieke mate van negativiteit in een relatie (relatie-effect), en het gezinsklimaat met betrekking tot negativiteit (gezinseffect). Hoewel traditionele SRM-analyses ons waardevolle informatie verschaffen, geven de resultaten (variantieschattingen) geen inzicht in verschillen tussen gezinsleden in mate van negativiteit rapporteren of oproepen. Daarom hebben we in deze studie traditionele SRM-analyses uitgebreid door een analyse met latente gemiddelden, waarbij naast varianties, ook de gemiddelden van de SRM-effecten kunnen worden berekend (Cook & Kenny, 2004). Deze strategie maakte het ook mogelijk om de gemiddelde grootte van de SRM-effecten te vergelijken, zowel binnen als tussen steekproeven. Dit is wat het Social Relations Model uitermate geschikt maakte om antwoord op onze onderzoeksvraag te kunnen vinden, namelijk: in hoeverre worden gezinsrelaties beïnvloed door de aanwezigheid van een adolescent met een hoog niveau van externaliserend probleemgedrag? Net als in standaardanalyses met latente gemiddelden, werden de geobserveerde gemiddelde scores voor elke relatie gebruikt om latente gemiddelden te voorspellen van, in ons geval, de SRM-

effecten. In de volgende stap werden deze latente gemiddelden vergeleken tussen de twee groepen gezinnen in een multigroepmodelvergelijking, met een model waarin alle parameters konden verschillen tussen groepen als basismodel. Voor elk srm-effect werd het vrijgelaten model vergeleken met een model waarin de parameters werden gelijkgezet tussen groepen. Met de chikwadraattoets werd onderzocht of het vastzetten van een parameter tussen groepen tot een significant slechtere fit van het model leidde. Eenenwintig vergelijkingen werden getoetst.

Resultaten

Beschrijvende statistieken

In tabel 1 staan de geobserveerde gemiddelden per relatie. Een ANOVA op deze geobserveerde scores toonde aan dat verschillen tussen de problematische en niet-problematische gezinnen in de geobserveerde gemiddelde niveaus van negativiteit voornamelijk bestonden in die relaties waarin de focusadolescent ofwel de beoordelaar, ofwel de beoordeelde was, terwijl geen verschillen tussen de gezinstypes voorkwamen in andere relaties. De enige uitzondering was dat in problematische gezinnen de moeder meer negativiteit rapporteerde in de relatie met vader dan in niet-problematische gezinnen.

Tabel 1

Gemiddelden, standaarddeviaties, en ANOVA resultaten voor geobserveerde scores van negativiteit.

Relatie ^a	Problematische gezinnen	Niet-problematische gezinnen	F	η^2
F-M	1.81 (.63)	1.52 (.46)	19.72***	.068
F-V	1.77 (.65)	1.34 (.41)	43.35***	.138
F-BZ	2.57 (.79)	2.09 (.65)	30.71***	.102
M-F	1.72 (.54)	1.28 (.35)	66.60***	.197
V-F	1.75 (.58)	1.34 (.34)	52.37***	.162
BZ-F	2.53 (.80)	2.29 (.74)	6.70**	.024
BZ-M	1.62 (.59)	1.67 (.65)	0.50	.002
BZ-V	1.64 (.66)	1.57 (.63)	0.92	.003
M-BZ	1.62 (.58)	1.49 (.53)	3.55	.013
M-V	1.61 (.59)	1.44 (.49)	6.42**	.023
V-BZ	1.64 (.54)	1.59 (.54)	0.53	.002
V-M	1.58 (.57)	1.48 (.53)	2.17	.008

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

^a F-M = relatie focusadolescent met moeder, F-V = relatie focusadolescent met vader, F-BZ = relatie focusadolescent met broer/zus, M-F = relatie moeder met focusadolescent etc.

Tabel 2 SRM-variantieschattingen

SRM-effecten ^a	Problematische gezinnen	Niet-problematische gezinnen
Actoreffecten		
F	.155***	.087***
M	.053*	.042***
V	ns	.068***
BZ	.114***	.133***
Partnereffecten		
F	.075**	.048***
M	ns	.041***
V	.082***	.061***
BZ	.110***	.055***
Relatie-effecten		
F-M	.167***	.053**
F-V	.185***	ns
F-BZ	.363***	.256***
M-F	.156***	ns
V-F	.222***	ns
BZ-F	.431***	.358***
BZ-M	.137***	.191***
BZ-V	.162***	.156***
M-BZ	.171***	.145***
M-V	.197***	.108***
V-BZ	.083**	.150***
V-M	.267***	.133***
Gezinseffect	.00	.00

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

^a F = focusadolescent, M = moeder, V = vader, BZ = broer/zus

In tabel 2 worden variantieschattingen getoond van de SRM-effecten voor de problematische en de niet-problematische gezinnen. De fit van het model was voldoende ($\chi^2(254)=446.50$, $RMSEA=.06$, $NNFI=.94$, $CFI=.98$). Resultaten van deze analyses toonden aan dat voor beide groepen gezinnen, verschillen in negativiteit tussen gezinnen verklaard konden worden door verschillen op het individuele en dyadische niveau, maar niet op het gezinsniveau. Bijna alle actoreffecten waren significant, zowel bij de problematische als niet-problematische gezinnen. Dit geeft aan dat gezinsleden in beide groepen consistent zijn wat betreft mate van gerapporteerde negativiteit in hun relaties met andere gezinsleden. De significantie van bijna alle partnereffecten geeft aan dat gezinsleden in zowel de problematische als niet-problematische gezinnen ook consistente hoeveelheden negativiteit oproepen bij andere gezinsleden. De meeste relatie-effecten waren ook significant, wat aangeeft dat unieke niveaus van negativiteit worden gerapporteerd afhankelijk van de relatie die wordt beoordeeld. Het niet-signi-

ficante gezinseffect toont aan dat in beide groepen gezinnen, het gezinsklimaat geen invloed heeft op de percepties van negativiteit tussen personen.

SRM-analyses met latente gemiddelden: multigroepvergelijking

Tabel 3		Gemiddelde SRM-effecten		
SRM-effecten ^a	Problematische gezinnen	Niet- problematische gezinnen	$\Delta\chi^2(1)$	
Actoreffecten				
F	.362	.096	27.39***	
M	-.245	-.239	0.04	
V	-.257	-.191	2.30	
BZ	.140	.334	13.43***	
Partnereffecten				
F	.324	.071	30.85***	
M	-.230	-.117	6.49**	
V	-.246	-.195	1.40	
BZ	.152	.241	3.72	
Relatie-effecten				
F-M	-.084	-.045	0.96	
F-V	-.121	-.140	0.40	
F-BZ	.205	.186	0.07	
M-F	-.151	-.155	-0.02	
V-F	-.110	-.121	0.07	
BZ-F	.261	.276	0.02	
BZ-M	-.126	-.155	0.52	
BZ-V	-.135	-.121	0.18	
M-BZ	-.104	-.107	0.01	
M-V	.255	.261	0.01	
V-BZ	-.100	-.07	0.27	
V-M	.210	.200	0.02	
Gezinseffecten	1.835	1.591	36.47***	

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

^a F = focusadolescent, M = moeder, V = vader, BZ = broer/zus

In tabel 3 staan de resultaten van de SRM-analyses met latente gemiddelden vermeld. De laatste kolom geeft het verschil in chi kwadraat weer tussen het model waarin het gemiddelde SRM-effect gelijkgesteld was tussen groepen en het volledig vrij geschatte model. De gemiddelden van de SRM-componenten verklaren de geobserveerde gemiddelden, zoals weergegeven in tabel 1, op de volgende manier: de gemiddelde score van de door moeder gerapporteerde negativiteit in de relatie met de focusadolescent in de

problematische gezinnen (1.72 in tabel 1) is geschreven als de som van het gemiddelde van moeders actoreffect (-.246 in tabel 3), het gemiddelde partnereffect van de focusadolescent (.324 in tabel 3), het gemiddelde relatie-effect voor deze relatie (-.151 in tabel 3), het gemiddelde gezinseffect (1.835 in tabel 3) en een klein deel overgebleven variantie (.04). De gemiddelden van deze SRM-effecten kunnen ook negatief zijn omdat we restricties aan de SRM-effecten moesten opleggen. Deze restricties vereisen dat alle actoreffecten samen optellen tot nul, alsook alle partnereffecten. Ook de relatie-effecten gerapporteerd *door* hetzelfde gezinslid moeten tot nul optellen, en voor de relatie-effecten gerapporteerd *over* hetzelfde gezinslid geldt hetzelfde. Bovendien moeten alle relatie-effecten samen ook nog optellen tot nul. De consequentie is dat de effecten relatief aan elkaar worden en dus ook negatief kunnen zijn (voor een meer gedetailleerde beschrijving van het ANOVA-model zie: Cook & Kenny, 2004, p. 364).

Over het algemeen laten de SRM-analyses met latente gemiddelden een interessant patroon van verschillen binnen gezinnen zien. Een visuele vergelijking van de SRM-gemiddelden in tabel 3 laat zien dat in problematische gezinnen, de focusadolescent degene is die de meeste negativiteit rapporteert in relatie met alle andere gezinsleden, vergeleken met de andere gezinsleden (actor focusadolescent = .362), en dat de focusadolescent in de problematische families ook als meest negatief wordt beoordeeld door de andere gezinsleden (partner focusadolescent = 0.324). Beide ouders waren in het algemeen het minst negatief over de andere gezinsleden (actor moeder = -.245 en actor vader = -.257), en werden ook als minst negatief beoordeeld in vergelijking met de andere gezinsleden (partner moeder = -.230 en partner vader = -.245).

In de niet-problematische families was de broer/zus – relatief gezien – de meest negatieve persoon (actor broer/zus = .334) in vergelijking met (de actoreffecten van) de andere gezinsleden. In deze gezinnen is de broer/zus ook degene die het meest negatief wordt beoordeeld door de andere gezinsleden (partner broer/zus = .241).

Met betrekking tot de relatie-effecten vonden we in beide typen gezinnen het grootste gemiddelde relatie-effect in de zogenaamde ‘binnengenerationele’ relaties, dat wil zeggen, de grootste gemiddelden werden gevonden in de relatie tussen broer en zus en tussen echtgenoten. Deze resultaten geven aan dat negativiteit meer wordt geuit binnen de generatie, of tussen gezinsleden met een gelijke status.

Uit de modelvergelijking van de gemiddelde SRM-effecten tussen groepen gezinnen bleek dat het actoreffect van de focusadolescent groter was in problematische dan in niet-problematische gezinnen ($M=.362$ vs. $M=.096$, $p<.001$). Zoals verwacht, rapporteren adolescenten met gedragsproblemen dus meer negativiteit in hun gezinsrelaties, onafhankelijk van de eigenschappen van de partner, de relatie, en het hele gezin. Het partnereffect van de focusadolescent was ook significant groter in problematische gezinnen dan in niet-problematische ($M=.321$ vs. $M=.071$, $p=.001$). De focusadolescent werd dus in problematische gezinnen als negatiever beoordeeld door de andere gezinsleden dan in niet-problematische gezinnen.

Verder rapporteerden broers/zussen in problematische gezinnen significant minder negativiteit in al hun relaties met andere gezinsleden dan in niet-problematische gezinnen ($M=.140$ vs. $M=.334$, $p<.001$). We vonden ook dat moeders in problematische gezinnen als minder negatief werden beoordeeld door de andere gezinsleden ($M=-.230$ vs. $M=-.117$, $p=.01$).

De gemiddelden van de relatie-effecten verschilden niet significant van elkaar tussen de groepen gezinnen. Het significante verschil tussen de gemiddelde gezinscomponent laat zien dat er op gezinsniveau meer negativiteit wordt ervaren in problematische gezinnen dan in niet-problematische gezinnen.

Discussie

Het doel van het huidige onderzoek was om de mate van negativiteit in gezinsrelaties te vergelijken in gezinnen met en zonder een adolescent die externaliserend probleemgedrag vertoont. We hebben rapportages van negativiteit van gezinsleden tussen twee groepen gezinnen vergeleken in een Social Relations Model-analyse met latente gemiddelden. Het SRM maakt het mogelijk dat we verschillen tussen deze gezinnen in negativiteit kunnen toeschrijven aan kenmerken van individuele gezinsleden, kenmerken van specifieke gezinsrelaties, of aan verschillen op gezinsniveau in negativiteit. Zoals verwacht vonden we significant hogere waarden voor negativiteit in problematische gezinnen dan in niet-problematische gezinnen. Ook vonden we met name verschillen tussen deze gezinnen in de relaties van of met de problematische adolescent. Deze bevindingen vertonen overeenkomsten met resultaten uit eerder onderzoek die suggereren dat het externaliserende probleemgedrag van een adolescent gerelateerd is aan meer conflictueuze of vijandige gezinsrelaties (Andreas & Watson, 2009; Burt e.a., 2005). Bovendien vertonen onze resultaten ook overeenkomsten met de bevindingen uit de studie van Slee (1996), waarin werd gevonden dat in gezinnen met kinderen met gedragsproblematiek zowel de moeders als de kinderen zelf het gezinsklimaat als meer negatief bestempelden. Het nadeel van deze eerdere studies is echter dat niet getoetst is in hoeverre deze verschillen kunnen worden toegeschreven aan individuele, relatie- en gezinskenmerken. In het huidige onderzoek maakten we gebruik van het Social Relations Model, waarbij we de relatieve bijdrage van deze kenmerken aan de gemiddelde scores konden vaststellen en bovendien statistisch vergelijken tussen groepen. Onze resultaten lieten zoals verwacht zien dat voor beide groepen gezinnen geldt dat zowel kenmerken van de focusadolescent, van de andere gezinsleden, en van de specifieke relaties belangrijk zijn om verschillen in negativiteit te verklaren. De algehele patronen van significantie van de effecten waren grotendeels overeenkomstig met de patronen die werden gevonden in de recente overzichtsstudie van SRM-gezinsstudies (Eichelsheim e.a., 2009). En hoewel Cook e.a. (1991) hun klinische gezinnen niet met een controle-groep hebben vergeleken, vonden zij ook grotendeels dezelfde patronen.

De volgende stap in de analyse was een vergelijking van de latente gemiddelden van de SRM-effecten tussen de twee groepen gezinnen. Het gebruik van deze toevoeging aan de standaard SRM-analyses heeft als duidelijk voordeel dat nu niet alleen een oordeel kan worden gegeven over de consistentie in rapporteren, maar ook over de hoeveelheid negativiteit die wordt ervaren in de relaties met anderen. De resultaten lieten zien dat in problematische gezinnen focusadolescenten over het algemeen meer negativiteit ervaren in hun relaties met de andere gezinsleden. Daarnaast vonden we ook dat de gezinsleden in problematische gezinnen de focusadolescent als meer negatief ervaren vergeleken met de gezinsleden in de niet-problematische. Deze bevin-

dingen waren in lijn met onze verwachtingen. In meer traditionele onderzoeken naar bijvoorbeeld de ouder-adolescentrelatie werden vergelijkbare resultaten gevonden. Yahav (2007) bijvoorbeeld heeft gezinsrelaties vergeleken in gezinnen met een ‘symptomatisch’ kind (een kind dat ofwel internaliserend dan wel externaliserende problemen had) en een controlegroep met gezinnen. In dit onderzoek werden rapportages van ieder gezinslid meegenomen. Er werd gevonden dat ‘symptomatische’ kinderen hun ouders over het algemeen als meer negatief en afwijzend beschouwden dan de kinderen uit de controlegroep. Ons eigen onderzoek toont bovendien aan dat de aanwezigheid van een problematische adolescent in een gezin invloed heeft op alle relaties binnen het gezinssysteem.

In overeenstemming met onze hypothesen vonden we ook dat er meer negativiteit op gezinsniveau was in problematische gezinnen vergeleken met niet-problematische gezinnen. Deze bevindingen bevestigen onze aanname dat probleemgedrag van een adolescent impact heeft op het hele gezinsklimaat. Deković en Buist (2005) kwamen tot dezelfde conclusie. Zij hebben in hun onderzoek clusters gevormd van gezinnen gebaseerd op rapportages van alle gezinsleden ten aanzien van de relatiekwaliteit. De gevormde clusters werden vergeleken op grond van de mate waarin de adolescenten uit deze gezinnen externaliserend probleemgedrag vertoonden. In het cluster van gezinnen dat gekenmerkt werd door de minste positiviteit in alle gezinsrelaties, vonden zij ook de hoogste waarden voor externaliserend probleemgedrag van de adolescenten. Hoewel deze auteurs wel gebruik hebben gemaakt van rapportages van elk gezinslid over elk ander gezinslid, maakten zij geen onderscheid tussen verschillende niveaus van gezinsfunctioneren.

Wij hebben in dit huidige onderzoek ook resultaten gevonden die we niet direct hadden verwacht. Ten eerste, broers en zussen in problematische gezinnen bleken *minder* negativiteit te ervaren in relatie met de andere gezinsleden, vergeleken met de broers/zussen in de niet-problematische gezinnen. Het zou kunnen zijn dat we de door ons gevonden verschillen in broers en zussen uit problematische en niet-problematische gezinnen moeten interpreteren in het licht van de noodzakelijke restricties van het model: alle actoreffecten moeten tot nul optellen en zijn daardoor relatief aan elkaar. Broers/zussen in problematische gezinnen ervaren dan slechts relatief minder negativiteit in gezinsrelaties, omdat hun externaliserende broers/zussen zo negatief zijn. Echter, omdat deze restricties uiteraard voor beide groepen gelden, lijkt het ons niet waarschijnlijk dat het door ons gevonden resultaat een artefact is. Een inhoudelijke interpretatie voor de bevinding dat broers/zussen van problematische adolescenten gezinsrelaties als relatief minder negatief ervaren dan broers/zussen van niet-problematische adolescenten is mogelijk compensatiegedrag. Het zou kunnen zijn dat deze broers/zussen naar hun ouders toe willen compenseren voor het storende gedrag van de focusadolescent in het gezin. Vergelijkbare resultaten werden gevonden in de studie van Yahav (2007) waar broers/zussen van kinderen met externaliserend probleemgedrag hun ouders duidelijk als meer positief beschouwden dan hun externaliserende broers/zussen.

Een tweede onverwachte bevinding was dat moeders uit problematische gezinnen over het algemeen minder negatief werden beschouwd door alle gezinsleden in vergelijking met de niet-problematische gezinnen. Hieraan zou ook een compensatie-

proces ten grondslag kunnen liggen. Bijvoorbeeld, het feit dat de adolescent externaliserend probleemgedrag vertoont zou voor de moeder reden kunnen zijn om zich terug te trekken uit de interactie met deze adolescent, waardoor zij ook als minder negatief wordt ervaren. Dit proces van terugtrekken – of het vertonen van permissiviteit – ten opzichte van een problematisch kind is een proces dat ook uitvoerig is beschreven in Pattersons *coercion theory* (1982). Echter, het zou ook zo kunnen zijn dat dit resultaat beïnvloed wordt door het feit dat in problematische gezinnen de adolescent als extreem negatief wordt gezien, waardoor een contrasteffect optreedt.

In het huidige onderzoek zijn geen verschillen tussen de twee groepen gezinnen gevonden wat betreft de relatie-effecten. In veel van de eerdere studies over de relatie tussen ouder en adolescent werden verschillen in conflict, vijandigheid of negativiteit in deze relatie vaak verklaard door een specifiek interactieproces tussen twee mensen (Larsson e.a., 2007; Richmond & Stocker, 2006; Yahav, 2007). Op basis van de exploratieve ANOVA aan het begin van de huidige studie, zouden wij misschien geneigd zijn om hetzelfde te concluderen. Het gebruik van het SRM echter toont aan dat het zeer waardevol is om op deze manier naar gezinsdata te kijken, omdat het leidt tot een beter inzicht in hoe de processen in gezinsrelaties verschillen tussen verschillende typen gezinnen. Vanuit de resultaten uit onze studie kunnen we namelijk concluderen dat het niet zozeer de interactie is tussen twee gezinsleden die verschillen in mate van negativiteit verklaren, maar dat verschillen vooral liggen op individueel en groepsniveau van het gezinsfunctioneren. Mogelijk reflecteren deze individuele kenmerken stabiele temperamentskenmerken, die een grote impact kunnen hebben op huidig en toekomstig externaliserend probleemgedrag (Prinzle e.a., 2004).

Beperkingen en sterke kanten van dit onderzoek

Dit onderzoek kent een aantal beperkingen. We hebben in deze studie geen klinische groep gezinnen kunnen onderzoeken, hoewel de kinderen in de problematische groep wel boven de klinische norm scoorden op externaliserend probleemgedrag. Omdat we zoveel opvallende verschillen hebben gevonden tussen de problematische en niet-problematische groep is het waarschijnlijk dat deze verschillen alleen nog maar extremer zouden zijn geweest bij klinische gezinnen. Het onderzoeken van een klinische groep (en deze te vergelijken met een controlegroep) zou in de toekomst zeer interessant kunnen zijn, temeer ook omdat het SRM sinds enige tijd gezien wordt als een instrument voor gebruik in gezinsdiagnostiek (Cook, 2005; Cook & Kenny, 2004). Een tweede mogelijke beperking van dit onderzoek is dat we als maat voor relatiekwaliteit alleen negativiteit hebben gemeten. Het zou echter ook interessant zijn voor vervolgonderzoek om andere aspecten van gezinsrelaties te bekijken, bijvoorbeeld positief affect of communicatie, om te zien of er ook op dit vlak verschillen zijn in gezinsprocessen tussen problematische en niet-problematische gezinnen.

Ondanks deze beperkingen zijn er ook sterke punten te noemen van dit onderzoek. Ten eerste hebben we gebruikgemaakt van het ‘*round robin design*’, wat inhoudt dat we rapportages van alle gezinsleden over elk ander gezinslid hebben meegenomen in de analyses. Daardoor hebben we kunnen onderzoeken hoe kenmerken van een kind het gezin als systeem kunnen beïnvloeden. Bovendien hebben we in de analyses een

nieuwe aanvulling gedaan op het bestaande SRM-model door te werken met latente gemiddelden.

Conclusies en implicaties

Op basis van dit onderzoek kunnen we vaststellen dat de kenmerken van een adolescent (bijvoorbeeld het vertonen van externaliserend probleemgedrag) bijdragen aan de manier waarop overige gezinsleden deze adolescent ervaren, maar ook dat deze kenmerken bijdragen aan het beeld over negativiteit in de andere gezinsrelaties. Het onderzoek onderschrijft het nut van het gebruik van het SRM en laat zien dat het gebruik van latente gemiddelden een goede aanvulling zijn op het traditionele SRM. Waar men op basis van ruwe dyadische scores van gezinsrelaties de conclusie zou trekken dat verschillen tussen groepen gezinnen toe te schrijven zijn aan specifieke interactie in een ouder-kindrelatie, geeft het huidig onderzoek een meer gedetailleerd beeld dan we hadden kunnen verkrijgen op basis van alleen ruwe relatiescores of 'hele gezinsmaten' en biedt daarom een waardevolle aanvulling op bestaande kennis over gezinsprocessen die een rol spelen bij problematisch gedrag van adolescenten.

Literatuur

- Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the Youth Self-Report and 1991 profile*. Burlington: University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Anderson, K. E., Lytton, H., & Romney, D. M. (1986). Mothers' interactions with normal and conduct-disordered boys: Who affects whom? *Developmental Psychology*, 22(5), 604-609.
- Andreas, J. B., & Watson, M. W. (2009). Moderating effects of family environment on the association between children's aggressive beliefs and their aggression trajectories from childhood to adolescence. *Development and Psychopathology*, 21(1), 189-205.
- Burke, J., Pardini, D., & Loeber, R. (2008). Reciprocal relationships between parenting behavior and disruptive psychopathology from childhood through adolescence. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 36(5), 679.
- Burt, S. A., McGue, M., Krueger, R. F., & Iacono, W. G. (2005). How are parent-child conflict and childhood externalizing symptoms related over time? Results, from a genetically informative cross-lagged study. *Development and Psychopathology*, 17(1), 145-165.
- Cook, W. L. (1994). A structural equation model of dyadic relationships within the family system. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 62(3), 500-509.
- Cook, W. L. (2001). Interpersonal influence in family systems: A Social Relations Model analysis. *Child Development*, 72(4), 1179-1197.
- Cook, W. L. (2005). The SRM approach to family assessment: An introduction and case example. *European Journal of Psychological Assessment*, 21(4), 216-225.
- Cook, W. L., & Dreyer, A. S. (1984). The Social Relations Model: A new approach to the analysis of family-dyadic interaction. *Journal of Marriage and Family*, 46(3), 679-687.
- Cook, W. L., & Goldstein, M. J. (1993). Multiple perspectives on family relationships: A latent variables model. *Child Development*, 64(5), 1377-1388.
- Cook, W. L., & Kenny, D. A. (2004). Application of the Social Relations Model to family assessment. *Journal of Family Psychology*, 18(2), 361-371.

- Cook, W. L., Kenny, D. A., & Goldstein, M. J. (1991). Parental affective style risk and the family system: A Social Relations Model analysis. *Journal of Abnormal Psychology, 100*(4), 492-501.
- Cox, M. J., & Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual Review of Psychology, 48*, 243-267.
- Cox, M. J., & Paley, B. (2003). Understanding families as systems. *Current Directions in Psychological Science, 12*(5), 193-196.
- Deković, M., & Buist, K. (2005). Multiple perspectives within the family: Family relationship patterns. *Journal of Family Issues, 26*(4), 467-490.
- Dishion, T. J., & Patterson, G. R. (2006). The development and ecology of antisocial behavior in children and adolescents. In D. J. Cohen & D. Cicchetti (Eds.), *Developmental Psychopathology* (Vol. 3, pp. 503-533). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc.
- Eichelsheim, V. I., Deković, M., Buist, K., & Cook, W. L. (2009). The Social Relations Model in family studies: A systematic review. *Journal of Marriage and Family, 71*, 1052-1069.
- Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the personal relationships in their social networks. *Developmental Psychology, 21*, 1016-1024.
- Kashy, D. A., & Kenny, D. A. (1990). Analysis of family research designs: A model of interdependence. *Communication Research, 17*(4), 462-482.
- Kenny, D. A., & La Voie, L. (1984). The Social Relations Model. In L. Berrowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 18, pp. 142-182). San Diego: Academic Press.
- Larsson, H., Viding, E., Rijdsdijk, F. V., & Plomin, R. (2007). Relationships between parental negativity and childhood antisocial behavior over time: A bidirectional effects model in a longitudinal genetically informative design. *Journal of Abnormal Child Psychology, 36*, 633-645.
- Lytton, H. (1990a). Child and parent effects in boys' conduct disorder: A reinterpretation. *Developmental Psychology, 26*(5), 683.
- Lytton, H. (1990b). Child effects - Still unwelcome? Response to Dodge and Wahler. *Developmental Psychology, 26*(5), 705.
- Lytton, H. (2000). Toward a model of family-environmental and child-biological influences on development. *Developmental Review, 20*(1), 150.
- Pardini, D. (2008). Novel insights into longstanding theories of bidirectional parent-child influences: Introduction to the special section. *Journal of Abnormal Child Psychology, 36*(5), 627.
- Patterson, G. R. (1982). *A Social Learning Approach: Vol. 3. Coercive family process*: Eugene, OR: Castalia.
- Prinz, P., Onghena, P., Hellinckx, W., Grietens, H., Ghesquière, P., & Colpin, H. (2004). Parent and child personality characteristics as predictors of negative discipline and externalizing problem behaviour in children. *European Journal of Personality, 18*, 73-102.
- Richmond, M. K., & Stocker, C. M. (2006). Associations between family cohesion and adolescent siblings' externalizing behavior. *Journal of Family Psychology, 20*(4), 663-669.
- Slee, P. (1996). Family climate and behavior in families with conduct disordered children. *Child Psychiatry and Human Development, 26*(4), 255.
- Van Lier, P. A. C., Frijns, T., Neumann, A., Den Exter Blokland, E., Koot, H. M., & Meeus, W. (ongepubliceerd manuscript). The RADAR Study: Design, Description of Sample and Validation of Cohort Assignment.
- Warner, R. M., Kenny, D. A., & Stoto, M. (1979). A new round robin design of variance for social interaction data. *Journal of Personality and Social Psychology, 37*, 1742-1757.
- Yahav, R. (2007). The relationship between children's and adolescents' perceptions of parenting style and internal and external symptoms. *Child Care Health Development, 33*(4), 460-471.